

آموزه های اسلام و محیط زیست

دکتر تقی ابراهیمی سالاری^۱

محمد صادق ادیبیان^۲

مسعود مهاجری^۳

محمود عطاریان شانديز^۴

چکیده:

در این نوشتار ما ضمن تعریف محیط زیست و بیان انواع آن ، اهمیت آن را بیان کردیم و سپس عواملی را که فرآیند آسیب زدن به محیط زیست را تسریع می کنند بیان نمودیم و در ادامه با تفکرات اندیشمندان مسلمان آشنا شدیم و سرانجام نیز به دنبال ریشه های اسلامی حفاظت از محیط زیست پرداخته ایم و نتیجه گرفتیم که اسلام چهارچوب های لازم حمایتی را دارا می باشد

کلمات کلیدی:

---

^۱ . استادیار اقتصاد دانشگاه فردوسی مشهد.

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد انرژی دانشگاه فردوسی مشهد.

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد انرژی دانشگاه فردوسی مشهد

^۴ مهندس شیمی

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

محیط زیست ، اسلام ، اقتصاد اسلامی ، منابع طبیعی

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

تعریف محیط زیست

محیط در فارسی به معنای " احاطه کننده" و "در برگیرنده دنیا" است ، معادل انگلیسی آن ENVIRONMENT (محیط متغیر و ناپایدار) و برابر فرانسه اش MILIEU (محیط) است در فرهنگ فارسی دکتر عمید ، محیط زیست اینگونه معنی شده است: جایی که انسان در آن زندگی می کند اعم از کشور یا شهر یا جامعه یا خانواده. طبق تعریف استاندارد ISO 14000 واژه ENVIRONMENT عبارتست از: محیطی شامل هوا ، آب ، خاک ، منابع طبیعی ، گیاهان ، جانوران ، انسان و روابط متقابل بین آنها که سازمان در آن فعالیت می نماید.

محیط زیست انسانی عبارت است از مجموعه عوامل طبیعی و مصنوعی و اجتماعی که در اطراف او وجود دارد و بر زندگی اش تاثیر میگذارد و او تاثیر می گیرد و به ۳ بخش کلی تقسیم میشود:

1-1 محیط زیست طبیعی : این بخش از محیط زیست شامل قسمتی از فضای کره زمین است که به دست بشر ساخته نشده است . مانند کوه، جنگل، دریا...

محیط زیست طبیعی به دو بخش تقسیم می شود:

1-1-1 طبیعت بی جان: مانند آب ، هوا، خاک و...

1-1-2 طبیعت جاندار: مانند گیاهان ، حیات وحش و...

1-2 محیط زیست مصنوعی: عبارت است از بخشی از محیط زیست که به دست بشر ساخته شده است . بطور کلی شهرهای ما با تمام محتوایشان محیط زیست مصنوعی ما را تشکیل می دهند . خانه ها، خیابانها ، مدارس ، فرودگاه ها ، کارخانه ها و ... همگی از اجزای محیط زیست مصنوعی می باشند.

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

عواملی نظیر آلودگی هوا و آب و زباله‌های کنار خیابانها و ... نیز جزء این بخش از محیط زیست محسوب می شوند چون حاصل فعالیت های انسان می باشند.

فرم و شکل محیط زیست مصنوعی حاصل نیروی فکر جامعه می باشد و از آن می توان به عنوان شاخصی برای شناخت طرز تفکر و فرهنگ هر جامعه بهره جست ، بر پایه همین استدلال میتوان از طریق بررسی تمیزی یا آلودگی یک شهر به کیفیت فرهنگی مردم آن شهر و میزان اهمیتی که برای بهبود کیفیت شرایط زندگی خود قایل هستند پی برد.

3-1- محیط زیست اجتماعی:

همه انسانهای اطراف ما اعم از خانواده ، همسایه ، هم کار و ... محیط زیست اجتماعی ما را تشکیل میدهند. این بخش از محیط زیست دارای اهمیت زیادی است زیرا زندگی انسان یک موجود اجتماعی است که در سایه ارتباط با دیگران مفهوم پیدا میکند.

اهمیت محیط زیست

آلودگی ها به طوری عموم مسایلی است که توجه جهانیان را به خود جلب کرده است . به این معنی که آلودگی ها بالای حیات موجودات زنده به خصوص انسانها تاثیر منفی می گذارد . ازین رو داشتن یک محیط زیست سالم امری ضروری است . آلودگی و آسیب آن ارتباط میگیرد به رشد بیش از حد نفوس و جمعیت در کشور های محروم یا کشور های که به جهان سوم و خط فقر زندگی مینمایند ، موضوعات محیطی در حقیقت به هم پیوسته اند. گرمای بیش از حد زمین ، تخریب لایه اوزون ، موجودیت گازهای گلخانه ای و غیره همه و همه میتواند خطرات را متوجه جهانیان نماید . از این خاطر ، این مسله در حد یک کشور و یک منطقه نخواهد بود ، که انسان فکر کند که من به تنهای خودم را نجات میدهم .

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

بلکه همه موجودات سرنشین کره پر جمعیت هستیم . در جهان واحد و توجه به محیط زیست با ید مورد توجه همگی باشد . در زمانه های گذشته ، بنا به کم بودن جمعیت ، هر اشتباهی نسبت به فکتورهای محیطی زیستی مثلا نابود جنگل ، تبدیل چراگاه و علفزار به بیابان و غیره موارد خورد دیگر تا اندازه قابل جبران بود اما امروزه با کاهش منابع طبیعی و افزایش جمعیت اشتباهی کوچک تاثیرات ناگوار خود را در پی خواهد داشت . و با ید برای جبران این اشتباهات مصارف هنگفت را پرداخت ، از طرف دیگر عدم موجودیت قانون و مقررده های محیط زیستی که شهروندان را مکلف و پیروی از آن در مورد حفظ احیای مجدد منابع قابل تجدید طبیعی نماید . وجود ندارد . امروز در شهر های بزرگ کشورهایی مانند افغانستان که باید الگو و نمونه خوب از زیبایها و محیط زیست سالم باشد و منبع زباله ها و آلودگی ها مبدل گردیده است . که همه روزه شهروندان و یا در کل ساکنین کشور را مبتلا به امراض گوناگون و نارسایی های روحی و جسمانی نموده است . عدم رعایت و برنامه های تنظیمی و یا منجمنت درست برای جمع آوری زباله و غیره کثافات از اطراف جوی های آب و داخل شهر و بازار و غیره زمینه رشد و انتشار انواع واقسام امراض صعب العلاج را به وجود آورده است . استفاده بیش از حد چراگاه ها بدون در نظر گرفتن ظرفیت چرا ، قطع درختان توسط جوانان و نوجوانان دهاقین و غیره از عواملی است که انسان ها به محیط زیست وارد نموده اند . برای حل مشکلات متذکره بهترین وسیله ، پروگرام آگاهی دهی مردم و توجه دولت به محیط زیست خواهد بود . در اثر کم توجهی دولت و مردم هر روز که می گذرد مشکل بر مشکلات افزوده خواهد شد که زمانی حل این مشکلات دشوار و یا غیر ممکن خواهید شد . اصطلاح محیط زیست را یک کیک قبول نمایم که اگر آنرا برش دهیم برش زیرین خاک برش میانی را کره حیات و برش بالای را قشر هوا و آن قسمت از خاک کره که توسط آب و یخ پوشید شده بنام قسمت آبی یاد میکنند هر گونه دستکاری غیرمعقول چه در ساختار و چه در ترکیب آنها صورت گیرد ، تمام زنجیره ای باهم پیوست محیط زیست را پاره خواهد کرد که در بعضی موارد قابل ترمیم نیست ، و یا ترمیم آن به ده ها سال ضرورت است . نظر به عقیده و باور ما به اسلام ا و اوامر خداوندی مکلف به نگرانی و حفاظت و پاکوی و صفا یی هستیم چه پاکوی نفس ، محیط ، خانه ، مکتب دفاتر و خلاصه محل که

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

در آن ارتباط داریم . در امور زندگی ما هر چه که شریک هستند چه منابع طبیعی ، آب ، خاک هوا ویا مسایل آسایشی ورهائشی که مربوط به محیط زیست ما میشود ، هستیم . همان طوریکه پاکی وصفایی را نصف ایمان قرار داده است .شخص در نهایت امر مسول اعمال خویش است . ودر روز قیامت درمورد حیاتش که چگونه آنرا سپری نموده با وی محاسبه میشود واین علاوه بر مکلفیت های است که اولیای امور وادارات مختلف واداره شهرداری ومحاکم قانونی وی را به انجام آن مکلف نموده بودند زیرا سردار انبیا محمد ابن عبدالله (ص) می فرماید (در اسلام نه به خود ضرر رساندن جواز دارد نه به دیگران) فلهدذا حفاظت ونگهداری وانکشاف محیط زیست ومنابع یک مکلفیت ووجیبه دینی است . که هر فرد مسلمان رابه ان ملتزم میسازد . آیا کسی توجه نموده است که چرا همه روزه مریض است ؟ بیایم محیط خود را پاک بسازیم تامریض نشویم . چرا چند سال قبل فشار خون نبوده . همه این امراض مربوط رعایت نکردن محیط زیست است.

عواملی که لطمه زدن به محیط زیست را تسریع میدهد

در واقع عواملی که باعث استفاده ی بیشتر از محیط زیست می شوند- با توجه به اینکه محیط زیست در اثر استفاده آسیب میبیند- محیط زیست را در معرض صدمه قرار می دهند.

در یک دسته بندی می توان موارد ذیل را جزو مهم ترین عوامل آسیب زنده ی محیط زیست قلمداد نمود:

۱-فرهنگ مصرف گرایی:شاید مهم ترین دلیل آسیب محیط زیست را بتوان در مصرف زیاد و فرهنگ های ناصحیح جدید جستجو نمود، در واقع هر چقدر که میل افراد برای مصرف بیشتر گردد نشاندهنده ی آن است که محیط زیست بیشتر نابود خواهد شد.

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

۲- ناکارآمدی های بازار: با توجه به آنکه در نگاه های مبتنی بر بازار هیچ اهمیتی به عوامل بلندمدت داده نمی شود لذا تولید بیشتر و بیشتر انجام می پذیرد و آلودگی بیشتر و بیشتر نیز در کنار آن انجام می پذیرد و در میان انبوه حساب و کتاب های بازاریان مجالی برای محیط زیست باقی نمی ماند.

راه حل:

مکاتب و نظریات مختلفی پیرامون محیط زیست وجود دارد که در عین اینکه نکات مثبتی دارند ، ناکارآمدی هایی نیز به همراه دارند ، در این نوشتار از بیان و نقد و بررسی انواع نظریات و مکاتب صرف نظر نموده و صرفا به بیان نظریات مکتب اسلام می پردازیم و این عقیده را داریم که مکتب اسلام نکات جامع و کاملی را دارا می باشد.

بحث را در چهارچوب دیدگاه های متفکرین اسلام ادامه می دهیم و ابتدا مکتب اسلام را از منظر عقاید آنان جستجو میکنیم و در ادامه به سراغ نشانه های مستقیم آن در مکتب اسلام میرویم:

دیدگاه متفکرین اسلام

خالد فاروق اکبر (۱۹۹۲م) اشاره میکند که پیشرفت فنی ، عامل بر هم زدن توازن و تعادل در طبیعت است. او می گوید: (بحران زیست محیطی موجود ، نمود خارجی بحران فکری و روحی است ، و بر اهمیت تغییر عقاید و سنن تاکید دارد، به طوری که بشر به طور مسئولانه با دیگر مخلوقات خداوند زندگی میکند. در این زمینه او دیدگاهی اسلامی را ارائه میدهد سپس آن را با دیدگاه غربی مقایسه میکند. او در ضمن تشریح ریشه های اخلاق زیست محیطی اسلام ، به اصول وحدانیت ، امانتداری و مسئولیت پذیری اشاره دارد.

چپرا (۱۹۹۳م) مبانی اخلاقی محیط زیست را در قاعده ی لاضرر می جوید. مطابق این اصل ، مسلمانان از صدمه رساندن به دیگران منع شده اند. او ادعا میکند که تنزل کیفیت محیط زیست هم به نسل

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

حاضر و هم به نسل های آینده صدمه می رساند ، بنابراین، وظیفه ی فرد و جامعه است تا محیط زیست را حفظ کند.

نصر(۱۹۹۰م) دیدگاه مشابهی دارد. او میگوید: در اسلام، انسان و نظام هستی ، در وضعیت متحد هماهنگ و مکملی قرار دارند و خاطر نشان میکند که کاشتن درختان ، رفتار ملایم با حیوانات و پرهیز از ایجاد آلودگی در آب ، همگی اعمال نیکی چون سیر کردن فقیر و مراقبت از بیمار هستند. افزون بر این ، او بر اهمیت معنوی طبیعت تاکید دارد و برای حل مشکل زیست محیطی ، به طور خاص ، گسترش آگاهی عمومی را درباره ی آموزه های دین که به رفتار اخلاقی با محیط زیست مربوط می شوند ، پیشنهاد میکند. نصر هیچ نقشی را به دولت اسلامی به منظور ارتقای محیط زیست ، محول نکرده است.

حسینی(۱۹۸۰) بینش با ارزشی را به منظور درک مشکل ارائه میکند. او اعتقاد دارد که اسلام ، دین فطری هر فرد در جهان است. مسلمانان ، با تسلیم خود به خواست خداوند رشد میکنند. نظام هستی به صورت محیط ضرور آفریده شده تا او بتواند در این محیط ، ماموریت خود را انجام دهد. بشر در جایگاه خلیفه ی خداوند در زمین ، باید حق همه ی آفریدگان را از منابع زیست محیطی به رسمیت بشناسد. او مدعی است که به دو دلیل باید از گسیختگی زیست محیطی ، از هر نوعی ، پرهیز کرد: نخست آنکه این مساله ، دستور اخلاقی دین است و دوم آن که برای حفظ منافع عمومی و کالای عمومی مشترک برای نوع بشر و دیگر آفریدگان خداوند ، این مساله ضرورت دارد.

لیولین(۱۹۸۴م) روش شناسی حقوقی اسلامی را درباره ی استفاده از زمین ، آب ، نباتات و حیوانات ارائه میکند. او میگوید : هدف غایی اسلام ، ایجاد رفاه برای تمام آفریدگان است، زیرا هر عنصر این آفرینش ، نقش تعیین شده اش را به وسیله ی مشارکت در هدف و تدبیر نظام هستی ، به انجام می

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

ارزیان محیط زیست علمتد

رساند. او مدعی است که تمام موجودات در هدف متحد هستند و به تمام عالم نفع می رسانند و درباره ی برخی از اصول استخراج شده از قرآن ، سنت و فقه اسلامی ، به منظور محیط زیست بحث می کند.

اسلام و بحث محیط زیست

آنچه در بخش اسلام و محیط زیست حائز اهمیت است این است که با توجه به شرایط خاص جمعیتی و منابع طبیعی زمان صدر اسلام ، حدیث و حکم خاص در مورد محیط زیست وجود ندارد که همانگونه که بیان شد علت آن مبتلا به نبودن مسئله در شرایط آن زمان است ولی اسلام دارای قواعد و حکم هایی است که فقیه می تواند احکام جزئی و کوتاه را از آن استخراج نماید.

حال بحث را اینگونه ادامه میدهیم که تاثیرات و آموزه های اسلام را به دوشاخه ی کلی تقسیم مینماییم

قسمت اول) مسائلی اعتقادی که نتیجه ی آن به نفع حمایت از محیط زیست خواهد بود، در واقع اسلام دارای یکسری مسائل اعتقادی است که اعتقاد و انجام آن نتایجی را به همراه خواهد داشت لذا ما به بررسی احکامی پرداخته ایم که نتیجه ای بر روی محیط زیست خواهند داشت که به بیان تفصیلی آن ها خواهیم پرداخت.

۱-ساده زیستی اسلام:در واقع آیات و روایاتی که اسراف و تبذیر را نهی میکنند مانند:(اسراف نکنید که خداوند ، مسرفان را دوست ندارد)(انعام آیه ی ۱۴۱.قرآن کریم) و نیز سنت پیامبر که انسانی ساده زیست بوده است همانگونه که خلیفه ی دوم بیان میدارد:پیامبر بالشی چرمی پرشده از برگ درخت خرما را زیر سر و زیر اندازی از برگ درختان زیر پای خود می گذاشتند(بخاری)

چهار خلیفه ی پس از پیامبر نیز زندگی بسیار ساده ای داشتند . ابوبکر فقط دو تن پوش داشت و غذایی ساده می خورد. عمر خلیفه ی دوم نیز زندگی بی پیرایه ای داشت. او به فرمانداران خود دستور

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

می داد که بر اسب نژاد عرب سوار نشوند لباس فاخر نپوشند. عثمان نیز به رغم اینکه یکی از ثروتمندان بود زندگی ساده ای داشت اصفهانی (۱۹۸۷) و امیر المومنین نیز سمبل ساده زیستی بوده است.

لذا ساده زیستی ای که اسلام به ما ارائه میدهد نقطه ی مقابل مصرف گرایی است و باعث حفاظت از محیط زیست می شود.

۲-حمایت و حفاظت از موجودات: یک دیدگر از درس هایی که اسلام به ما می دهد این است که با مخلوقات خداوند مهربان باشیم و این امر را در موارد زیادی مانند شفاعت امام رضا(ع) از آهو می توان یافت که به نوبه ی خود باعث حمایت از طبیعت می گردد.

قسمت دوم) اعتقاداتی است که به طور مستقیم راجع بع محیط زیست بیان شده است و تاثیرات مثبت فراوانی نیز به همراه داشته است که می توان به موارد ذیل اشاره نمود:

آیات متعدد قرآن کریم از جمله آیه ی ۲۹ سوره ی بقره اساسی ترین مبنای نظری اسلام را برای حفظ محیط زیست برای رشد همه ی انسان ها و جانوران و گیاهان در همه ی ادوار تاریخ در زمین قرار داده است. در واقع توسعه ی پایداری که طی آن حق مساوی همه ی انسانها از جمله نسل های آتی بشر در برخورداری از منابع طبیعی زمین و محیط زیست تامین و تضمین می شود در این آیه مورد تاکید قرار گرفته است(اوست خدایی که برای همه ی شما هر آنچه را که در زمین است آفرید)

همانطور که از آیه بر می آید هر آنچه در زمین است که محیط زیست را شامل می شود متعلق به همه ی افراد است لذا این مسئله را می رساند که همگی با هم شریک هستیم لذا حق تعدی به حقوق همدیگر را نداریم

لذا اگر به همین یک آیه اکتفا کنیم و آن را سرلوحه ی کار خود انجام دهیم نشان می دهد که حمایت از محیط زیست را به همراه خود خواهد داشت.

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

نتیجه گیری:

اسلام به همراه احکام و عقایدی که دارد موجبات حفاظت از محیط زیست را می تواند به همراه داشته باشد که این احکام و دیدگاه ها در دو دسته ی مستقیم و غیر مستقیم قابل گنجایش می باشد.

همایش ملی پژوهش های محیط زیست ایران

همدان: دانشکده شهید مفتح (۹ آبان ۱۳۹۲)

منابع

- ۱- اکبر ، خالد فاروق (۱۹۹۲م) ، ص ۲۳-۲۹
- ۲- چپرا ، م ، عمر (۱۹۹۳م) ص ۷
- ۳- نصر ، س ، ح (۱۹۹۰م) ص ۳۲-۵۱
- ۴- حسینی، س.و، احمد (۱۹۸۰) ، ص ۱-۱۵ و ۱۴۴-۱۴۵
- ۵- عثمان عبدالرحمن لیولین (۱۹۸۴م) ص ۲۵-۴۹
- ۶- قرآن کریم
- ۷- محمد بن اسماعیل بخاری ، صحیح بخاری ج ۴ ص ۱۸۶۷
- ۸- ابونعیم اصفهانی (۱۹۸۷) ج ۷ ص ۱۲۶